

מצפן, לידתו ומותו

ניצה אראל, מצפן, המצפון והפנטזיה, הוצאת רסלינג 2010, 346 עמ'

הפריצה הציבורית של "מצפן" התחוללה עם פרסום מודעה בעיתון 'הארץ', 22.9.1967, באותו יום שפרסמו בידיעות אחרונות אינטלקטואלים (מתנועת העבודה בעיקר) עצומה למען ארץ ישראל השלמה. את המודעה מטעם מצפן ניסחו חיים הנגבי ושמעון צבר בוו הלשון: "זכותנו להתגונן מפני השמדה אינה מקנה לנו הזכות לדכא אחרים. כיבוש גורר אחריו שלטון זר.

שלטון זר גורר אחריו התנגדות. התנגדות גוררת אחריה דיכוי. דיכוי גורר אחריו טרור וטרור נגדי. קורבנות הטרור הם בדרך כלל אנשים פנים מפשע. החוקת השטחים הכבושים תהפוך אותנו לעם של רוצחים ונרצחים. נצא מהשטחים הכבושים מיד" (עמ' 55). מעניין לציין כי נעשה ניסיון להתחית את פרופ' ישעיהו ליבוביץ על העצומה, אך הוא סירב לחתום (עמ' 56).

"מצפן" כתנועה מהפכנית אוניברסלית ומקומית צידדה במהפכה בכל מקום, גם אם אין תנאים למהפכה פרולטרית, וקסטרו הוצג כמהדורה שנייה של לנין (עמ' 82). משה מחובר, בעקבות ג'ברא ניקולא, גרס שהאחדות הערבית פוצלה ליחידות נפרדות מכוח האימפריאליזם המערבי, והמהפכה נגד המעמדות השליטים תהיה "מהפכה חברתית של פועלים בברית עם הפלאחים" (עמ' 83). הוויכוח על תיאוריית המהפכה בעולם השלישי הוביל לכיוונים שונים: אילן אלברט הקים עם כמה חברים את הפלג "הברית הקומוניסטית המהפכנית - מאבק". חברים שדגלו בגישה מיליטנטית יותר פרשו מ"הברית" והקימו את "החזית האדומה" שבין חבריה נמנו אודי אדיב ודן ורד (עמ' 165). ג'ברא ניקולא היה ממייסדי פלג טרוצקיסטי שקרא לעצמו "מצפן-מרקסיסטי". משה מחובר, שהושפע אף הוא מתיאוריה זו, נשאר בתנועה המקורית והוביל אותה במחצית השנייה של שנות השבעים להתקרבות לאש"ף. (עמ' 84-85. עוד על ההתפלגויות בעמ' 170-172, 176).

בינואר 1973, לאחר משפטי חברי "רשת הריגול והחבלה היהודית ערבית", הקימו "מצפן" ת"א, "מאבק", "אוונגרד", "מצפן מרקסיסטי" יחד עם ועד ארגוני הסטודנטים בירושלים, חזית מאוחדת בשם "רשימה סוציאליסטית מהפכנית" שרצה לכנסת, בראשות רמי ליבנה. הרשימה לא עברה את אחוז החסימה (עמ' 250), ובשנת 1983 חדל למעשה "מצפן" לפעול כארגון. עוד קודם לכן, בשנת 1982 במלחמת לבנון, הוקמה תנועת "יש גבול" אשר "ראשיתה בסירובו של איש מצפן מרצ'לו וקסלר לצאת לשירות מילואים בלבנון" (עמ' 206).

בין מייסדיה של "יש גבול" היה גם "מיקדו",

מיכאל ורשבסקי מהליגה הקומוניסטית המהפכנית (לק"מ). אגב, סרבן הגיוס הפוליטי הראשון היה גיורא נוימן חבר "מצפן" (עמ' 202-205).

אראל מציינת שהיה פלורליזם רעיוני בתוך "מצפן", שכלל את המרקסיזם הליברטרי של עודד פילבסקי, המרקסיזם-לניניזם האדוק של משה מחובר, האנרכיזם שאליו נטו אהוד ואביבה עין גיל ואבי גלזמן; היו גם מאואיזם, טרוצקיזם ואפילו פוסט-מרקסיזם של עקיבא אור (עמ' 95), אבל לא היה ביכולתו

לכסות על הפילוגים ועל המאבק ביניהם כמו גם הביקורת על כך שב"מצפן" לא היתה דמוקרטית (עמ' 149), ושהוויכוחים האידיאולוגיים היו משולבים בפן אישי (שם).

מעבר להארת האידיאולוגיה של "מצפן" ניתן ללמוד על חוסר הסובלנות של מפלגות וממשלות השמאל הציוני ביחס לביקורת שמתחו חוגי "מצפן", זאת בניגוד לליברליות היחסית של הליכוד מאז עלה לשלטון בשנת 1977. כך למשל סולק אילן שליף מקיבוצו נגבה ואילן אלברט סולק מקיבוצו גן שמואל (עמ' 261). גם הרשויות נקטו דרכים אנטי ליברליות ולפעמים אף לא לגיטימיות. חיים הנגבי ושלמה זנד נכבלו באזיקים והוכנסו לניידת משטרה משום שחילקו כרוזים ומכרו את עיתון "מצפן" בעיר נצרת (עמ' 278).

אנשי "החזית האדומה" שנחשדו בהתארגנות טרוריסטית, "טופלו" במכות חשמל, ורמי ליבנה הודה לאחר שהוכנס לתאו "חברו שאוקי חטיב כולו רטוב ומוטרף ממכות חשמל שקיבל" (עמ' 285). על "חזקת חפות" אין מה לדבר במצב של עינויים המאפשרים הודאה בכל, ללא קשר לאשמה כלשהי.

גם התנהלות המשטרה מולם [ומול "הפנתרים השחורים"], אינה מעידה על הפגנת שלטון החוק, זכות הביטוי וההפגנה, מה עוד שהמשטרה "בחשה" בעניינים גם באמצעות סוכנים סמויים (עמ' 185-191).

כשקוראים את ספרה של אראל, נתקלים לעתים גם בסיטואציות משעשעות, תוצר הבועתיות האינטלקטואלית של חוגי "מצפן". כבר ב-1969 יצא לאור 'דף לפועל', שהרי זהו המעמד שיביא למהפכה, אבל זו איחרה להגיע, ואראל מסכמת: "בסופו של דבר אף פועל לא הגיע לחוגים של מצפן". לעומת זאת כשהולקו הכרוזים לפועלי בתי החרושת "הפועלים הרביצו לנו מכות, ואנחנו לא רצינו להחזיר כדי לא להכות את מעמד הפועלים" (עמ' 182).

מחובר וניקולא הודו במאמר משותף בשנת 1972 שבמזרח תיכון ערבי מאוחד "הפכו יהודי ישראל למיעוט קטן, וקיימת האפשרות שהוא ידוכא על ידי הרוב הערבי. לכן, טענו, יהיו הערבים חייבים

ספרה של ניצה אראל הוא הספר המקיף ביותר שנכתב עד כה על "מצפן" והוא מבוסס על חומר ראשוני, כתבי עת, ראיונות אישיים, ארכיונים ופרסומים רשמיים. (ולכן, אגב, בולט בהיעדרו מפתוח שמות המתבקש כאן).

'מצפן' היה שם כתב העת של "הארגון הסוציאליסטי הישראלי" ששונה בשנת 1977 ל"הארגון הסוציאליסטי בישראל - מצפן". מייסדי הארגון - משה מחובר, עקיבא אור, עודד פילבסקי (שהלך לעולמו באחרונה) וירמיהו קפלן - הוצאו משורות מק"י בשנת 1962 באשמת "חתימה תחת יסודות המפלגה, התארגנות סיעתית והפרת כללי הארגון המפלגתי" (עמ' 19), ומבחינה זאת שלובים קורות ארגון זה בביקורת שנמתחה על המפלגה הקומוניסטית, לאורך תקופת קיומו של הארגון. נקדים ונציין כי כבר בשנת 1961 פרסמו מחובר ואור את ספרם *שלום, שלום ואין שלום*, שאפשר לראות בו חלוץ בכתיבה ההיסטוריונית הביקורתית בדור שאחריהם, במיוחד של אבי שליין (עמ' 30, 31). אראל מיטיבה לשלב דיון אידיאולוגי עם זוויות אישיות מעולמם של המצטרפים. אריה בובר למשל הגיע מתנועת "הפעולה השמית" ואף עבד בכתב העת שלה "אתגר" (עמ' 39). צביה גוטסדינר (גלזמן) גיבשה את תפיסת עולמה בנעוריה בהשפעת "העולם הזה-כוח חדש" והליגה למניעת כפייה דתית" (עמ' 52). אהוד עין גיל גדל במשפחה מפא"יניקית בקרית נצרת (כיום נצרת עילית), ואחרי מלחמת ששת הימים הצטרף ל"מטה הפעולות להחזקת השטחים", ופעל לחידוש הישוב היהודי בחברון (עמ' 68).

דרכו של אחמד מסרווה מאירה את כפל הפנים של "השומר הצעיר"; מסרווה נולד בכפר ערערה ובגיל ארבע-עשרה הצטרף ל"שומר הצעיר" (למעשה לתנועת נוער מקבילה שהוקמה עבור הערבים הישראליים), התחנך בקיבוץ יקום ואף זכה לשם עברי "צבי". הוא התקומם נוכח חוסר השוויון בין היהודים לערבים בשעות הלימוד והעבודה וכשרצה בסיום לימודיו "ללכת להתיישבות" נדחה בליט ושוב במשך שנה שלמה. בסופו של דבר השיבו לו: "בכוונתנו להקים שלושה יישובים יהודיים על אדמת ערערה כדי שיהיה מי שיישא נשק בעת הצורך" (עמ' 41). כשעבר לתל-אביב לא הצליח לשכור דירה, וכיכב בסרט שביים בשנת 1966 רם לוי, "אני אחמד", שהמאבק על הקרנתו ביטא את מידת הליברליזם באותה עת כלפי סרטים ביקורתיים (על התגובות לסרט: עמ' 42-44).

אולם רוב חברי "מצפן" הגיעו מבתים א-פוליטיים, ממשפחות "ציוניות קונפורמיסטיות" (עמ' 73).

עם מעצרו "שהיה מוכן לבצע פיגועים, וביטא תסכול רק על כך שהופעל על ידי המודיעין הסורי ולא ע"י ארגון פלסטיני" (עמ' 283). לצד שבחים לספר, ראוי לציין שהדיון בהבדלים בין "מצפן" ל"פעולה השמית", ו"העולם הזה - כוח חדש", כמו גם ההצטרפות והפרישה ממנו, אינו ממוצה דיו, כמו גם תפיסת "מצפן" כמטרים את הפוסט ציונות. עם זאת, מדובר בספר מחקרי מעניין וחשוב. ♦

יוסי ברנע

שליף לדוגמה, "אחרי המהפכה הסוציאליסטית ממילא יתקבלו ההחלטות על ידי נציגים באורים. במצב כזה אין צורך בפרלמנט ובמדינות לאום" (עמ' 141). חבל אולי שבמציאות מתקבלות בכל זאת ההחלטות בפרלמנטים ובמדינות לאום, הגם שהיה רצוי שישראל תהיה מדינת לאום טריטוריאלית ישראלית, ולא אתנוקרטית הנסמכת על דת אוניברסלית. דוגמה אחרת, הנשמעת הווה למדי, היא הודאתו של אודי אדיב

להכיר בזכותו [של המיעוט] להגדרה עצמית. עם זאת למדינה יהודית נפרדת מהאיחוד הערבי הסוציאליסטי לא יהיה כושר כלכלי, צבאי ופוליטי. לכן עדיף ליהודי ישראל להשתלב באיחוד זה, תוך שמירה על מידה מסוימת של אוטונומיה" (עמ' 122). במבט לאחור, מציינת אראל, מפלג הוויכוח על הקמת שתי מדינות (ישראל ופלסטין) או מדינה אחת משותפת את אנשי "מצפן". לדעתו של אילן

**אנדרי פישוהף
דממה לארבע ידיים**

סימנים, מתוודה בפני המשורר כי גם הוא כותב בסתר (אבל הוא גם מודה שהוא מחקה את גוגול ואת קפקא). יש דיאלקטיקה כואבת אצל כל משורר אמת. מצד אחד, בלי שירה אין טעם לחיים, ומצד שני, כל שיר נוסף מקרב אותו אל תהומות הייאוש. לדיאלקטיקה הזאת נתן אנדרי פישוהף ביטוי בשיר 'השלמתי':

"ממקומי באוטובוס הגורל/ ללא נהג/ אני רואה - / גבו הישר של הנוסע/ ועוד נוסע/ כמו מצבות ללא שם, עדיין/ / השלמתי עם עצמי/ בשם עצמי/ עד השיר הבא".

ידועה האמירה שאדם לאדם זאב. פישוהף מפקפק באמיתותה של האמירה הזאת: "אדם לאדם סימן שאלה/ לא זאב ולא שועל/ סימן שאלה לתשובות לא צפויות// כשהאדם ימצא סוף-סוף/ את האפשרות הנכונה/ הוא ייהפך לתשליל הבורא/שהצהיר כי בדמותו ובצלמו".

הזולת איננו זאב ואיננו צלם אלוהים. הוא סימן שאלה, ולכל היותר - תשליל של אלוהים, כי הרי תכונותיו הפוכות ממש מאלה המיוחסות לאל (כוח וצדק אינסופיים, קיום נצחי ושלטון ללא מצרים בהיסטוריה).

לבסוף אביא ציטוט מתוך השיר שעל שמו נקרא הספר, 'דממה לארבע ידיים': "לבסוף החיים נותרים/ דממה לארבע ידיים/ דממה המסתירה/ את הסימן/ לשובה של הזעקה הקדומה/ של מטאפורה מקולקלת".

קודם היה הזולת סימן שאלה. כאן הוא סימן לשובה של זעקה קדומה, עליה מכסה דממה לארבע ידיים: הזוג נשאר עם הדממה, כי כל הזעקות כבר שכחו במטאפורה שהתקלקלה. אם אין ביטוי הולם לזעקה, מוטב לשתוק. הרי הסוף הוא תמיד דממה דקה. ♦

משה גרנות

פסנתרנים יושבים יחד על אותו הפסנתר ומנגנים. "דממה לארבע ידיים" יוצא מתוך הסיטואציה הזאת וחותר אל עולמות נוספים, כגון יחסים שקטים (מתוחים? נינוחים?) בין שני בני זוג, הקשורים זה לזה. ושמא מדובר פה על שתיקה לאחר המון דיבורים, דיבורים של חיים, שלימים המתקרבים לקצם, שכן המוות ו"הקדימונים" שלו הם נושאים החוזרים ונשנים ביצירתו של פישוהף. עוד לא הצצנו אפילו אל השיר הראשון, וכבר

בכתרת נדרש הקורא לעיון ולהתעמקות. ידועה הטענה העולה לעומת ציירי האבסטרקט: קודם ציירו סוס, כמו שצייר פיקאסו הצעיר, ורק אחר כך ציירו לכם אבסטרקט כאוות נפשכם. גם למשוררים רבים מתחשק לעתים לומר, בפרפראזה על הטענה כנגד האבסטרקט: להביא כמה הגיגים במבנה של שורות קצרות, זאת איננה וירטואוזיות פיוטית. נסו בבקשה לכתוב שיר גם על פי המבנים הקלאסיים! נראה לי שאנדרי פישוהף עומד היטב גם בניסיון זה, לדוגמה, 'סונטה xiv', הכתובה בקפידה, על פי מתכונת הסונטה הקלאסית. הווירטואוזיות הצורנית לא פגמה במשמעויות הנסתרות והנגלות של השיר, והקורא מוצא בסונטה מפעימת הלב השקה שבין השירה לחיים על קו הקץ, בין השורה והשירה, בין השורה שעל הנייר ובין שרירותם של החיים. בשיר אחר, 'בדיקת ראיה', מרגיע הנבדק את רופא העיניים: אין צורך במכשירים כדי שהוא יראה למרחוק; הוא מכיר את האותיות היטב, את צלילן ואת צלן, וגם את שתיקתן. המשורר מכיר את רטט היד במגע המילים, והערפל מעל רשתית עינו הוא רק מסך הדמעות שנאגרו בו. השיר משתמע לשתי פנים: מצד אחד, אופטימיות, שכן הכרת המילים איננה כרוכה דווקא ביכולת הפיזית של האדם לקלוט סימנים; ומצד שני, פסימיות גדולה כי ההכרות עם המילים מובילה לעצב גדול. כמו בחלק גדול של שיריו, מתגנבת גם כאן נימה קלה של אירוניה: הרופא, הממונה על תקינות היכולת הפיזית לזהות

באוטובוס הגורל

אנדרי פישוהף: דממה לארבע ידיים, הוצאת ספרי עיתון 77, 2010, עמ' 70

אנדרי פישוהף הוא תופעה מרשימה בעולם השירה שלנו. הוא הגיע ארצה ב-1976, וכבר ב-1991 פרסם את ספר שיריו הראשון בעברית **כאב לבן** (עקד). אחריו ראו אור שבעה ספרי שירה נוספים, שבכולם חותם פישוהף מובהק של עומק ולשון פיגורטיבית ייחודית. פישוהף, שהיה כבר משורר ידוע ברומניה, הספיק לפרסם עד כה גם שישה ספרי שירה ברומנית, שראו אור בארץ, ברומניה ובגרמניה.

יש אנשים שנולדו "עם זה", כלומר, עם יכולת להטמיע מילים ולשונות. כזה הוא אנדרי פישוהף, שכבר בצעירותו תרגם ממיטב הספרות הרומנית להונגרית, ולהיפך. מפעלו נמשך גם בארץ, והוא מתרגם שירים של משוררים ישראלים כותבי רומנית לעברית, המתפרסמים בבתים שונות. אנתולוגיה של שירה זאת בתרגומו, בשם **חודף ידוק**, יצאה לאור על ידי התאחדות אגודת הסופרים בישראל (1995). הוא מתרגם מרומנית לעברית ומעברית לרומנית, מהונגרית לעברית ומעברית להונגרית. אינני מכיר הרבה אוזני עט בעלי סגולות כאלו.

ידוע לי על כ-60 סופרים ומשוררים כותבי רומנית, אשר הגיעו ארצה שנים רבות לפני פישוהף, והם מתקשים להתנתק מהשפה שבה דיברו וכתבו בשחר חייהם. הם מתכנסים ב"מכון לתרבות רומנית" בתל-אביב, וב"מעגלי התרבות" בשפה הרומנית בירושלים, חיפה ונהריה. לפנים התכנסו בבית הסופר בתל-אביב, קראו זה לזה שירים וסיפורים בשפה שדיברו פעם בארץ כרבע מהאוכלוסייה, והיא הולכת עתה ונעלמת מההווי הישראלי. מעטים פרצו את מחסום העברית. הבולט ביניהם הוא סנדרו דוד המנוח, אך דוד הגיע לארץ בצעירותו ממש, ואילו פישוהף הגיע לכאן בן 36, גיל שמתקשה להטמיע עולם של שפה חדשה.

שמו המסקרן של הספר החדש, מושתת על תבנית לשון מתחום המוסיקה: יש יצירות מוסיקליות המולחנות במיוחד לארבע ידיים, כלומר, שני